

- Івано-Франківськ, 1996. – 24 с.
2. Гасюк Є.О., Степан М.Г. *Художнє вишивання: Альбом.* – Київ: Вища школа, 1982. – 240 с.: іл.
 3. Данченко Леся. *Народна кераміка середнього Придніпров'я / Леся Данченко.* – К.: Мистецтво, 1974. – 190 с.
 4. Николаева Т.А. *Украинская народная одежда. Среднее Поднепровье / Т.А. Николаева.* – Київ: Наукова думка, 1987. – 246 с.: іл.
 5. Козут Г.В. *Українські «панські» килими XVII-XVIII ст. (Історія та стилістика) : 17.00.06 — декоративно-прикладне мистецтво. : дис. ... канд. мистецтвознавства / Львівська академія мистецтв.* – Львів , 2003. – 183 с.
 6. *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 червня 2006 р. № 336-р "Концепція Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на 2006-2010 роки" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/336-2006-%D1%80>*
 7. Щербань А.Л. *Декор глиняних виробів Лівобережної України від неоліту до середньовіччя [Текст] : монографія / А.Л. Щербань ; Нац. акад. наук України, М-во культури України, Ін-т народознавства НАН України, Нац. музей-заповідник укр. гончарства в Опішному.* - Полтава : АСМІ, 2011. – 247 с.

*Олег Перець
(Полтава, Україна)*

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО СЕРЕДОВИЩНОГО МИСЛЕННЯ У СТИЛЬОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ НА ПОЛТАВЩИНІ

На основі аналізу процесів творення українського стилю в мистецтві та архітектурі Полтавщини встановлено, що українські стилістичні пошуки початку XX ст., слід розглядати як перші кроки у виробленні принципів художньої організації національного предметно-просторового середовища сучасного типу.

Ключові слова: національне предметно-просторове середовище, український модерн, український стиль.

Based on the analysis of the processes of creating the Ukrainian style in the art and architecture of Poltava, it is established that Ukrainian stylistic searches of the beginning of the 20th century should be considered as the first steps in creating the principles of artistic organization of the national, subject-spatial environment of the modern type.

Key words: national subject-spatial environment, Ukrainian modern, Ukrainian style.

Постановка проблеми. Порушення спадкоємності традицій найбільш наочно відбувається у сфері художньо-дизайнерської організації довкілля. З метою формування гуманістичного, єдиного, естетично осмисленого предметно-просторового середовища, якому притаманні риси національної та регіональної своєрідності, слід будувати середовищну стратегію на ґрунті свідомої інтерпретації, коли вивчаються та опрацьовуються засоби традиційної архітектурно-художньої композиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим теоретичним підґрунтям даного дослідження є спільна праця А.В. Іконнікова, М.С. Кагана, В.Р. Пилипенко, С.В. Потапова, Ю.Б. Тупталова [8], які з позицій аксіологічної естетики вибудовують концепцію естетичної цінності в архітектурі та дизайні, критикуючи тотальну уніфікацію, яка виключає гуманістичні цінності з переліку цілей середовищного творення.

Зосереджуючись на загальносвітових тенденціях розвитку середовищного дизайну, згадані автори лише побіжно торкаються питань осмислення традиційних

національних архітектурно-мистецьких форм у добу технічної цивілізації.

У ґрунтовній монографії В.В.Чепелика [7], присвяченій українському архітектурному модерну, ця стильова течія визначається як ключове явище української архітектури ХХ ст., яке підняло на якісно вищий рівень народну тему, надавши їй актуального звучання, та завдяки синтезу питомого національного з передовими світовими досягненнями, сягнуло вищої довершеності в архітектурно-художньому формотворенні.

У працях В.М.Ханка [4; 5; 6] висвітлюються питання, пов'язані з виникненням та розвитком полтавського осередку українського архітектурного модерну.

Вадимов В.М. [1], аналізуючи етапність культурологічного розвитку вітчизняного містобудування у період від 20-х до 90-х рр. ХХ ст., розглядає будинок Полтавського земства не лише як зразок споруди у стилі українського модерну, але як приклад збалансованого у просторовому контексті об'єкта, котрий має значний містобудівний потенціал в організації сучасного міського середовища, специфічної міської культури – національного надбання.

Проте згадані українські науковці не торкаються предмету даного дослідження.

Метою статті є аналіз процесу архітектурно-мистецького стильотворення, що проходив на Полтавщині на початку ХХ ст., із позицій сучасного середовищного мислення, з метою глибшого розуміння актуальних проблем формотворення національного довкілля.

Виклад основних матеріалів дослідження. В останню третину ХІХ ст. приходить плеяда українських художників, яких геній Тараса Шевченка надихнув до творчого пошуку на ґрунті синтезу, який спирався на надбання в різних сферах національного мистецтва. Це стимулювало до осмислення еволюції художньо-естетичної організації українського предметно-просторового середовища в контексті досягнень європейської культури, в якій зростало зацікавлення міфом, героїчним епосом, фольклором. Процеси по відродженню народних художніх традицій відбувалися у більшості країн і спиралася на ідеї У. Морріса та практику руху «Мистецтва і ремесла». Реакцією на посилення в 80-их рр. утисків російським царським урядом проявив національної свідомості, стає формування в середовищі національних спільнот широкої культурної течії – неоромантизму. Для Полтавського мистецького простору цієї доби визначальне значення мала діяльність художників П.Д.Мартиновича, С.І.Васильківського й особливо О.Г.Сластьона, які творчо реалізувалися в жанровій системі реалістичного мистецтва та показували українське довкілля в його історичному розвитку, але креативно осмислюючи мотиви народного мистецтва в реальній практиці середовищного формотворення, вони підготували основу для створення новітніх національних мистецьких форм на ґрунті модернових відкриттів.

Через соціально-економічне відставання Російської імперії від передових європейських країн та з метою компенсувати брак доступних промислових товарів, наприкінці 80-х рр. ХІХ ст. зацікавлені урядові кола Росії, через державні установи почали вживати заходи, спрямовані на піднесення й удосконалення кустарного виробництва, мистецьке керівництво й економічну підтримку. Полтавщина посідала перше місце в Україні за розвитком кустарництва, яким тут опікувалося Полтавське губернське земство. Але представлені на всеросійській кустарній виставці у Петербурзі в 1902 р. вироби майстрів Полтавщини були піддані критиці фахівців за втрату національної своєрідності та художньої якості, аж до антиестетичності. З метою виправлення недоліків, 18 жовтня того ж року в Полтаві зібрався з'їзд митців, діячів із різних галузей науки та культури, завідуючих школами та майстернями земства, серед яких були: С. Васильківський, О. Сластьон, П. Мартинович, М. Самокиш, В. Кричевський, О. Пчілка, В. Беренштам, І. Зарецький, В. Безпальчів та ін.. Панівною стала теза про те, що недопустимо нав'язувати носіям древньої самобутньої культурної

традиції художні форми, що мають інше цивілізаційне коріння. Обговорення проблем кустарних промислів спонукало земців дослухатися до думок, про народний та національний архітектурний вигляд майбутнього будинку земства, підмурки якого вже закладалися. Було оголошено конкурс. Обговорення проекту вихлюпнулося на сторінки полтавської та київської преси, захоплюючи у полемічний вир усю зацікавлену українську громадськість. Особливу вагу мали активні виступи С.І. Васильківського та О.Г. Сластьона, які наголошували на значенні полтавського краю, як особливо багатому осередку народного мистецтва. Останній підкреслював, що немає в світі культури, яка б базувалася на запереченні творчого духу свого народу, та закликав до праці над відродженням місцевого стилю [3; 4].

Поривання українських митців, породжені патріотичними прагненнями, вписувалися до загальноєвропейського мистецького процесу, пов'язаного з другою хвилею руху національного романтизму, яка віддзеркалювала антиеклектичні прагнення митців періоду модерну [2, с. 81-105]. Подібно до інших міст Європи в середовищі губерньської Полтави та повітових містечок почали входити виразні будівлі у формах модерну та різних нео- й псевдостилізацій.

23 червня 1903 р. на конкурсному розгляді переміг молодий архітектор з Харкова В.Г. Кричевський. Його проект став первістком українського архітектурного народного стилю. Наприкінці серпня – на початку вересня 1903 р. у Полтаві, під час урочистого відкриття пам'ятника І. П. Котляревському, відбувся перший з'їзд української інтелігенції, де зібралися усі найвидатніші митці України – М. Лисенко, М. Коцюбинський, Л. Українка, М. Старицький, О. Пчілка та ін. Також відкрилася Перша (в Центральній Україні) українська художня виставка, де був представлений проект Полтавського земства В. Кричевського. Твір набув всеукраїнського резонансу, а його обговорення національного значення. Теоритезування щодо нового національного стилю вийшли на якісно вищий рівень, оскільки міркування над генезою стилю переростали у національне середовищне мислення, бо перебували в одному річищі загального відродження української культури та боротьби за державну самостійність [5; 7, с. 74-78].

У посталій 1908 р. величній споруді Полтавського губерньського земства наочно злилися образи Дому та Міста, втілюючи надзвичайно ємний космічний символізм, являючи в архітектурно-художніх формах модель українського всесвіту – осередок національної духовності, що впорядкований згідно всіх принципів художньої організації Земного та, напевно, Небесного.

Ніби слідуючи вказівкам зі сфер трансцендентного, щоб підсилити дію священно-генетичних факторів середовищного творення, підмурки було закладено на місці оборонного валу козацької Полтави, на відрізьку фортеці між Басманівською вежею та Київською брамою. Площини та виступи протяжної фронтальної композиції головного фасаду урочисто розгорнуті до еспланади, яка з часом перетворилася на міський парк. На віддалі, з будь-якого місця огляду, завдяки мальовничому гуртуванню обсягів споруди, художня асоціація будівлі з козацьким замком–фортецею тільки посилюється.

Як загальному композиційному задуму, так і кожному елементу, деталі, фрагменту споруди притаманна змістовна багатомірність та багатогранність образного трактування, що й надає твору особливого середовищного звучання (також свідчить про усвідомлення архітектором глибинних змістів народного мистецтва). На практиці досягається одночасним дотриманням більшого числа принципів середовищного творення, поєднанням у єдиному ансамблі складових, які належать різним компонентам-системам художньої організації довкілля.

Вже у симетричній композиції головного фасаду, складеної з семи різновеликих обсягів, образно представлена багатшаровість міської системи, яку в реальному житті неможливо відчутти не увійшовши до поселення, не пройшовши його вулицями та

майданами.

В об'ємах чільного боку, де чергуються виступаючі та відступаючі частини будівлі, можна розпізнати: земляний вал – сріблястий гранітний цоколь; міську браму – портал у вигляді великої шестикутної трапеційної лоджії в центральному ризаліті; оборонні вежі, що фланкують центральний об'єм; фортечні стіни – ліва й права частини корпусу; муровані замки-палаці – бічні частини висунуті вперед. На майолікових поверхнях стін головного фасаду, що міняються яскравими теплими барвами, ніби розгорнуто живописну панораму уявного старосвітського міста, складену з архітектурних деталей та декоративних панно. Картинну панорамність образного козацького міста довершує ритмічно впорядкований силует потужних схилів полив'яних череп'яних дахів блакитно-зеленого кольору, серед яких – двосхилі, вальмові, наметові з двома-трьома заломами, увінчані шпилями з променистими картушами – «сонцями правди».

Живописні та декоративні якості фасадів земства перетворюють архітектурні поверхні у зорову подобу просторовості, яка наповнена архетиповими змістами. Будівля взаємодіє з оточуючим середовищем, художньо-образними засобами, стимулюючи генетичну пам'ять, перетворюючи довкілля на ґрунті життєстверджуючих народних настанов.

Споруда Полтавського земства звучить величним гімном українському народу та його культурі. Вона об'єднала у собі функції адміністративної установи, етнографічного і краєзнавчого музею, архіву та готелю, а велика зала давала можливість проводити громадські заходи, збори, концерти [1; 6; 7, с. 78-85]. Це багатофункціональний вузол, чия архітектура формує образ «будинку як місто», своїм виглядом стверджуючи факт «містоподібності». В. Кричевський у формах та оздоблені будинку поєднав риси українського народного житла, фортечного та монументального церковного будівництва, створюючи новітні актуальні підходи у художньому середовищному мисленні, відповідно до модерних тенденцій свого часу.

На Полтавщині майже водночас з'являються перші зразки українського архітектурного модерну (УАМ), які позначили головні напрямки та стильові течії новітнього українського зодчества. Входячи до першого шару середовищних систем, вони радикально трансформували художню організацію довкілля на національній основі. Розвиток принципів середовищного творення простежується в архітектурі полтавської меморіальної народної школи ім. І.П. Котляревського (1903-1905 рр., арх. Є.Н. Сердюк, М.Ф. Стасюков), зведення якої започаткувало раціоналістичний напрямок українського модерну. Необарокові тенденції зазвучали в архітектурі Покровської церкви с. Плішивець (1902-1906 рр., арх. І. С. Кузнєцов), являючи сакральність у актуальному формотворенні довкілля. В. В. Чепелик зазначав, що «цей мистецький чин створення первістків УАМ розкрив їх символічну триєдність і взаємодоповнювальність у виявлені громадського значення – прагнення державності, осягання духовності й досягнення освіти народної» [7, с. 85-88]. До 1917 р. Полтавщина виступає своєрідним загальноукраїнським центром розвитку національного середовищного мислення, що вилилося у складання українського архітектурного стилю (УАС), який розвивався до 1941 р. На Полтавщині в цьому стилі створювалися школи, кредитно-кооперативні товариства, клубні й житлові будинки, крамниці, лікарні, виставкові, транспортні й культові споруди.

Висновки. Завдяки національно спрямованому розвитку художньо-кустарного виробництва на Полтавщині, з 1902 р. у Полтаві започатковується професійна праця по художній організації предметно-просторового середовища, яка ґрунтувалася на досягненнях українського національного мистецтва та архітектури Середньої Наддніпрянщини XVII-XIX ст. Еволюційний період розвитку середовища змінюється періодом свідомо спрямованого художньо-естетичного процесу, що спирається на принципи української національної ідентичності.

Розглядаючи з позицій середовищного підходу такі явища як український модерн та український архітектурний стиль стає очевидною неможливість розглядати ці феномени лише як категорію – «стиль». Творці цих явищ прагнули не просто до художньо-естетичних перетворень, але до кардинальних змін у соціально-політичному становищі своєї нації й, з цією метою, творчо осмислювали всю еволюцію творчості української спільноти, в першу чергу звертаючись до народного мистецтва, як носія іманентних національних художньо-архітектурних форм та до козацького бароко – втілення культурних надбань доби національного розквіту XVII-XVIII ст. Використовуючи досягнення науки й техніки свого часу, вони осмислювали традицію, що прослідковується до палеоліту, яка увібрала впливи всіх європейських стилів. Таким чином, створюваному українському стилю від початку не була притаманна чітка історична локалізація, синхронічність, моністична одноманітність формотворчих принципів, що притаманне категорії «стиль», але в ньому присутня спрямованість до нарощування змістів і фактур, пристрасть до постійних змін, що притаманне категорії «середовище».

Українське стильове мислення початку XX ст. оперувало поняттям «українського контексту», коли створюваний архітектурно-художній ансамбль, входячи в існуюче оточення, одержує активний розвиток, перетворює його, саме у зв'язку із естетикою середовища, принципи художньої організації якого були закладені у період національного самоствердження та розвою. При цьому на чільне місце висуваються принципи середовищного творення, які стимулюють оновлення сфери культурного існування спільноти та процесів державотворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вадимов В.М. Архітектурно-містобудівне значення будинку Полтавського земства у культурологічному аспекті [Текст] / В. М. Вадимов // Полтавський краєзнавчий музей : Збірник наукових статей 2001–2003 рр. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток / Редкол. Белько О. В. та ін. – Полтава : Дивосвіт, 2003. – С. 328–332.
2. Горюнов В.С., Тубли М. П. Архитектура эпохи модерна. Концепции. Направления. Мастера [Текст] / В. С. Горюнов, М. П. Тубли. – СПб. : Стройиздат, 1992. – 360 с.
3. Сластионов А.Г. Существует-ли южно-русский стиль? [Текст] / А. Г. Сластионов // Киевская старина. – 1903. – № 6. – С. 5–15.
4. Ханко В.М. Культурно-мистецьке життя Полтави початку XX століття [Текст] / В. М. Ханко // Полтавщина: плин мистецтва, діячі. Мистецтвознавчі праці. – К. : Видавець О. Ханко, 2007. – С. 46–52.
5. Ханко В.М. Рання доба українського архітектурного стилю : Полтавщина і Чернігівщина [Текст] / В. М. Ханко // Полтавщина: плин мистецтва, діячі. Мистецтвознавчі праці. – К. : Видавець О. Ханко, 2007. – С. 172–176.
6. Ханко В.М. Споруда Полтавського земства – програмний твір новітнього українського будівничого стилю [Текст] / В. М. Ханко // Полтавщина: плин мистецтва, діячі. Мистецтвознавчі праці. – К. : Видавець О. Ханко, 2007. – С. 177–188.
7. Чепелик В.В. Український архітектурний модерн [Текст] / В. В. Чепелик / Упорядник З. В. Мойсеєнко-Чепелик. – К. : КНУБА, 2000. – 378 с.
8. Эстетические ценности предметно-пространственной среды [Текст] / А.В. Иконников, М. С. Каган, В.Р. Пилипенко и др. : Под общ. ред. А. В. Иконникова; ВНИИ техн. Эстетики. – Москва : Стройиздат, 1990. – 335 с.